

ONDERNEMENDE ADEL EN ADELLIJKE ONDERNEMERS IN DE ZUIDELIJKE NEDERLANDEN IN DE ACHTTIENDE EEUW

R. de Peuter

In de zomer van 1770 maakte een Amsterdamse koopman een reisje naar de Zuidelijke Nederlanden. In het verslag dat hij over zijn belevenissen heeft bijgehouden, noteerde hij op 11 juli: 'om 9 uree reeden van Brussel langs eene verrukkelijk aangename straatweg met hooge boome beplant tussen berge en daelen door soo wonderlijke schoone gesigte [...] naar Ter Vuure (=Tervuren, RDP/ [...] en ginge direct sien het lusthuys van Prins Karel¹ [...] Daarna nae wandelde naar het gebouw opgerigt tot aankweek van seydwormen alwaer eenen groote kwantiteyd so gevoed (?) als te spinne was sijnde inden omtrek dit gebouw veel witte moerbesienboome, en men ook int selve gebouw de seijde spinnende als mede de floret [...] Na de Volliere toen de fabricq van Cattoene te drukke en wird ons eenige getouw tot Meublement soo fraay waare en alleen voor de Prins sijn, in een ander kamer toonde men ons hoe 5 getouwe van lint die op de Mechanicq gemaakt waare alle sonder Mensche door een rad beweegd [...] en maakte er ook verscheyde soorte van vals galon, kantielje en gouddraad trekke en plette als goud om seyde draijen. Dit alles is in een seer groot huys expres tot deese en andere fabricque gemaakt in form van een half rond dog seer spatieus en extra breed gaande een gang int rond van agtere daer de kamers alle in uytkoomen en so is de Twee hoog wel geschikt dan gelijk alles slegt onderhoude.'²

Met dit citaat uit het reisdagboek van een Hollandse koopman, en hij was niet de enige bezoeker uit de Republiek die de manufactuur van Tervuren bezocht³, lijkt de vraag of er in de Zuidelijke Nederlanden in de achttiende eeuw sprake was van adellijk ondernemerschap afdoende beantwoord. Immers, als de hoogste edele in het land, ongetwijfeld in navolging van zijn keizerlijke broeder en van andere hoge edelen in de Oostenrijkse erflanden op een van zijn buitengoederen een manufactuur exploiteerde, dan mag men aannemen dat zijn voorbeeld navolging zal hebben gevonden.⁴ In dit artikel zal ik aantonen dat deze aanname, in zoverre zij op de adel in zijn totaliteit betrekking zou hebben, onjuist is, maar dat desondanks de rol van bepaalde categorieën en individuen uit de adel in de economie van de Zuidelijke Nederlanden niet onbelangrijk is geweest. De aandacht zal daarbij niet uitgaan naar de voor de hand liggende vraag hoe de adel zijn landgoederen exploiteerde, maar wel naar zijn betrokkenheid bij

1. Bedoeld wordt prins Karel van Lotharingen, landvoogd van de Oostenrijkse Nederlanden. Hij was de broer van keizer Frans I (1745-1765) en de zwager van keizerin Maria-Theresia (1740-1780). Vgl. M. Galand, *Charles de Lorraine, gouverneur général des Pays-Bas autrichiens (1744-1780)* (Brussel, 1993).
2. Gemeente Archief Amsterdam, Archief 332 (De Vogel), inv. nr. 251: reisverhaal van Thomas of Leonard de Vogel (1770).
3. Enkele jaren voordien had ook de Gelderse edelman Willem Anne van Spaen van Biljoen Tervuren bezocht: 'On voit aussi à Tervuren une manufacture de coton. La Maison oul'on travaille est très belle et a plus l'air d'un Palais que celle ou le Prince demeure. S.A.R. l'a fait batir et paye tous les ouvriers qui n'osent aussi travailler que pour lui [...] Le Prince en euble ses apartemens en ville, à Tervuren et à Marimont et en fait beaucoup de presents. [...] J'ai vu dans le magasin des pieces de toute beauté, les plus jolis desseins du monde, une piece entre autres de coton tres fin.' Een kopie van het manuscript werd mij ter beschikking gesteld door dr. J. Aalbers.
4. Vgl. Fr. Cumont, 'Manufactures établies à Tervueren par Charles de Lorraine et industries créées ou soutenues en Belgique par le gouvernement autrichien', *Annales de la Société d'Archéologie de Bruxelles*, XII (1898) 92-112. Vgl. voor de rol van de hoge adel bij het oprichten van manufacturen in de Oostenrijkse erflanden H. Freudenberger, 'Three mercantilistic proto-factories', *Business History Review*, XL (1960) 167-189.

de handel en de nijverheid, dat wil zeggen in hoofdzaak stedelijke activiteiten. Daarbij zal de blik hoofdzakelijk gericht worden op Brussel en zullen enige vergelijkingen gemaakt worden met de Antwerpse adel. Eerst richten wij de blik op de positie van de adel in de Zuid-Nederlandse samenleving.

De Zuid-Nederlandse adel in de achttiende eeuw. Een korte schets

Met de politieke macht op centraal niveau van oude hoogadellijke geslachten als Ligne, Arenberg, Merode en Ursel was het na de mislukte coup in 1632 tegen landvoogdes Isabella definitief afgelopen. De Spaanse koningen gaven er de voorkeur aan buitenlandse edelen in allerlei functies aan te stellen of adellijke titels toe te kennen aan roturiers uit de ambtelijke en bestuurlijke elite, eerder dan leden van de hoge Zuid-Nederlandse adel op sleutelposities te benoemen. Het machtsverlies van de hoge adel wordt treffelijk geïllustreerd door de uitholling van de macht van de Raad van State. Het lidmaatschap van dit hoge college leverde voor de betrokkenen voortaan slechts een eretitel en eventueel een hoger traktement op. Tijdens het Engels-Bataafs Condominium (1706-1715) en in de beginjaren (1718-1725) van het Oostenrijkse bewind werd geprobeerd om de Raad van State nieuw leven in te blazen door de hoge adel bij het landsbestuur te betrekken, maar beide pogingen mislukten, niet in het minst door recalci-trante opstelling van enkele hoogadellijke raadsheren.⁵

Grote macht en aanzien had de adel daarentegen op lokaal en regionaal niveau. In Brabant was hij prominent aanwezig in de gewestelijke statenvergadering en in de tienkoppige 'Bestendige Deputatie' (Gedeputeerde Staten). Dat gold niet alleen voor de geestelijkheid en de adel die elk twee vertegenwoordigers hadden, maar ook voor de zes stedelijke afgevaardigden.⁶ In Brussel bijvoorbeeld behoorden 10 van de 19 leden van het stadsbestuur tot het patriciaat en onder hen waren veel edelen. Vrijwel alle Brusselse burgemeesters uit de patricische geslachten behoorden in de achttiende eeuw tot de adel.⁷ P. Janssens heeft berekend dat er in het achttiende-eeuwse België 1.000 à 1.200 adellijke geslachten bestonden, dat wil zeggen 9.000 tot 15.000 personen, minder dan 1% van de bevolking. De indruk bestaat dat Zuid-Nederlandse adel over het algemeen welgesteld tot zeer rijk was. Althans, arme of verarmde adel kwam – anders dan in bijvoorbeeld een aantal Franse regio's – er weinig of niet voor. Meer dan een indruk is dit echter niet aangezien er in de Zuidelijke Nederlanden geen inkomsten- of vermogensbelastingen werden geheven die een kwantitatief goed onderbouwde uitspraak zouden rechtvaardigen. Voor de Franse periode daarentegen is dat bronnenmateriaal wel beschikbaar. Aan het begin van deze eeuw heeft de socioloog Lewinski op grond van een vluchtige analyse van enkele heffingen die door de Franse veroveraars werden ingevoerd, berekend dat de rijkdom van de adel het vermogen van de bourgeoisie met een factor zeven overtrof. Later en grondiger historisch onderzoek heeft dat beeld bijgesteld. Voor de verkoop van de Nationale Goederen had plaatsgevonden betaalde de adel te Brussel 45 tot 60% van de totale belastingaanslag.⁸ Het ultieme bewijs voor de grote rijkdom van de adel wordt geleverd door de lijsten van verkiesbaren voor de Senaat in de jonge Belgische staat. In 1842 behoorden 239 van de 412 verkiesbaren, bijna 60% – dat wil zeggen mannen die meer dan 1.000 gulden aan directe belastingen betaalden – tot de adel. Er waren regionale verschillen. Het aandeel van de adel in de verkiesbaren fluctueerde tussen 46% in West-Vlaanderen en 85% in Antwerpen. Ruim een kwart van alle verkiesbaren en van de adellijke verkiesbaren woonde in de provincie Brabant. Als wij naar de verkozenen kijken, wordt het beeld nog pregnanter. In 1831/1834 behoorden

5. Vgl. H. de Schepper, 'De overheidsstructuren in de Koninklijke Nederlanden 1580-1700', *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (15 dln.; Haarlem, 1977-1983) V, 395-401 en P. Lenders, 'Vienne et Bruxelles: une tutelle qui n'exclut pas une large autonomie' in: H. Hasquin ed., *La Belgique autrichienne 1713-1794* (Brussel, 1987) 37-70.

6. P. Janssens, 'De Brabantse statenadel tegenover het absolutisme (1587-1794)' in: J. Verbesselt e.a., *De adel in het her-togdom Brabant* (Brussel, 1985) 185-208.

7. A. Henne en A. Wauters, *Histoire de la ville de Bruxelles II*, (Brussel, 1845) 555-560.

8. J. St. Lewinski, *L'évolution industrielle de la Belgique* (Brussel, 1911); I. Ilegems, 'De sociale structuren en de vermogens in het begin van de Franse periode' in: J. Stengers ed., *Brussel, groei van een hoofdstad* (Antwerpen, 1979) 146-148.

9 op 10 senatoren tot de adel, in 1848 was het adellijk aandeel gedaald tot de helft en in 1901 – dat wil zeggen na de invoering van het algemeen meervoudig mannenkiesrecht behoorde nog een kwart van de senaat tot de tweede stand.⁹

Het best bestudeerd is de Antwerpse adel.¹⁰ In de periode 1650-1800 vond er in de Scheldestad een aristocratiseringsproces plaats. Omstreeks 1650 had Antwerpen vrijwel geen adel binnen haar muren, maar waren er wel veel rijke kooplieden. In 1794 daarentegen telde de stad 221 edelen uit 109 adellijke geslachten. Voor ten hoogste een vijfde van deze geslachten vond de adelsverheffing voor 1650 plaats. De grote meerderheid verwierf de adellijke status in de loop van de achttiende eeuw. De nieuwe Antwerpse stadsadel werd vooral gerecrueteerd uit de leden van de koopmansfamilies die zich uit zaken hadden teruggetrokken en waren gaan rentenieren als gevolg van de economische depressie die Antwerpens handel en nijverheid omstreeks 1700 in haar greep kreeg. Deze voor de economie verontrustende gang van zaken had er toe geleid dat de regering van de Zuidelijke Nederlanden in 1694 de bekende ordonnantie op de 'dérogeance' had uitgevaardigd: het was leden van de adel voortaan toegestaan groothandel te bedrijven mits permissie aan de koning werd gevraagd. Er werden slechts twee aanvragen ingediend. In 1736 werden de 'dérogeance' regels versoepeld door de afschaffing van de koninklijke permissie. Deze versoepeling had tot gevolg dat nog actieve kooplieden zich in de adelstand lieten verheffen. Op het einde van de achttiende eeuw waren de meeste rijke Antwerpenaars van adel. Hoewel zij grote vermogens bezaten – f 500.000 was heel gebruikelijk, maar f 1, 2 of 3 miljoen kwamen ook voor – weerspiegelde hun levensstijl weerspiegelde zich hun mercantiele achtergrond. Men leefde relatief zuinig, de uitgaven voor 'conspicuous consumption' en waren beperkt en er werden bijvoorbeeld weinig dienstboden aangesteld. Er werd relatief weinig in onroerend goed belegd en daarentegen veel in ondernemingen en in overheidsleningen. Kortom de achttiende-eeuwse Antwerpse stadsadel laat zich qua levensstijl en beleggingsgedrag goed vergelijken met het Hollandse regentenpatriciaat.¹¹

Heel anders is het beeld van de Brusselse adel: deze was relatief talrijker en diverser van samenstelling. 'Il y a dans Bruxelles 5 à 600 maisons qui vivent sans faire aucun commerce ni trafic y compris la noblesse qui réside en ville ordinairement' schreef een hoge ambtenaar aan Gevolmachtigd Minister Botta-Adorno in 1751.¹² Volgens de uitkomsten van een in 1755 gehouden volkstelling waren er te Brussel in dat jaar meer dan 300 adellijke huishoudens, relatief het dubbele van Antwerpen. Door de aanwezigheid van het hof, de regeringsraden en de Brabantse instellingen telde de stad veel hoogadellijke ingezetenen. Aan het hof van de gouverneur-generaal bijvoorbeeld waren er in het midden van de achttiende eeuw dertig hoogadellijke kamerheren, waaronder de hertogen van Arenberg en Ursel en de markiezen van Deynze en Bournonville. Een grondige kennis van de inkomsten en bestedingen van deze adellijke elite ontbreekt, maar veel wijst op een royale, echt adellijke levensstijl. In 1755 hadden 105 kamerheren en hoge edelen in het totaal 838 dienstboden in dienst, gemiddeld 8 per huishouden dus. Er waren echter aanzienlijke verschillen. Graaf Cobenzl, als Gevolmachtigd Minister hoofd van het regeringsapparaat had 63 dienstboden; de prins van Ligne had er 39, de hertog van Arenberg 29 en zijn moeder, de hertogin-douairière 26, etc. In een aantal gevallen leefde men boven zijn middelen: de hertog van Mondragon stond in 1724 voor f 73.000 in het krijt bij diverse crediteuren (dienstpersoneel, leveranciers van luxe goederen etc.) en de

9. Het aandeel van de adel in de Belgische bevolking verminderde niet ondanks de forse bevolkingsgroei in de negentiende eeuw. In 1840 en in 1914 waren er ca. 2,5 adellijke families per 10.000 inwoners. Vgl. J. de Belder, 'Adel en burgerij 1840-1914' in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, XII, 81-82.

10. Vgl. K. Degryse, 'De Antwerpse adel in de 18e eeuw' in: J. Verbesselt e.a., *De adel*, 133-141; *idem*, 'The aristocratization of the Antwerp mercantile elite (17th-18th century)' in: C. Lesger en L. Noordegraaf, ed., *Entrepreneurs and entrepreneurship in early modern times. Merchants and industrialists within the orbit of the Dutch staple market* ('s-Gravenhage/Haarlem, 1995) 35-40.

11. Vgl. M.R. Prak, *Gezeten burgers: de elite in een Hollandse stad, Leiden 1700-1800* (z.p., 1985); L. Kooijmans, *Onder regenten: de elite in een Hollandse stad, Hoorn 1700-1800* (z.p., 1985).

12. B.M. Dupuy, 'Considérations générales sur les droits d'entrée et de sortie' [1751] in: Ph. Moureaux, ed., *La statistique industrielle dans les Pays-Bas autrichiens à l'époque de Marie-Thérèse*, I (2 dln.; Brussel, 1974-1981) I, 9.

huishoudelijke uitgaven van de gefailleerde hertog van Saint-Albans (1763) bedroegen ca. f 40.000 per jaar. Waren de uitgaven hoog, dan gold dit ook voor de inkomsten, zeker als men inkomsten uit vermogen kon combineren met een of meerdere traktementen. Zo ontving de graaf van Chanclos, kamerheer aan het hof, f 16.575 per jaar als opperbevelhebber van het leger en toucheerde hij bovendien nog eens f 6.665 als gouverneur van Oostende. Ook uit normatieve bronnen blijkt dat adellijke inkomens hoog waren. Het lidmaatschap van de tweede stand van de Staten van Brabant was voorbehouden aan edelen die, afhankelijk van hun rang in de adellijke hiërarchie over een vrij en onbelast 'heerlijk' inkomen beschikten. Zo moest een baron moest een 'heerlijk' inkomen hebben van tenminste f 4.000 per jaar. Voor graven en markiezen was de norm f 10.000 en voor hertogen en prinses f 20.000. Bij een grondrente van 3% ging het dus om een 'heerlijk' vermogen, dus onroerend goed of daarmee gelijkgestelde heerlijke rechten ter waarde van minimaal f 133.000 tot f 666.000. In 1803 betaalde de hertog van Ursel 45.808 francs directe belasting en daarmee was hij de rijkste ingezetene van Brussel en van het departement Dyle, waar Brussel toe behoorde. Zijn vermogen en dus wellicht ook zijn inkomen bevond zich daarmee op hetzelfde niveau als dat van de rijkste Parijse ingezetenen in dezelfde periode.¹³

De Zuid-Nederlandse adel in de achttiende eeuw was dus heel divers samengesteld. Naast de oude adellijke geslachten was er het verschijnsel van de ambtsadel en van de aristocratisering van het stedelijke patriciaat. De vraag die zich nu aandient in dit stuk is in hoeverre leden van de adel als ondernemer, als financier of als 'makelaar' een rol van betekenis hebben gespeeld in de ontwikkeling van handel en nijverheid in de achttiende eeuw. Met andere woorden, hoe ondernemend was de Zuid-Nederlandse adel?¹⁴ Eerst wil ik er de aandacht op vestigen dat voor wat de sociaal-economische ontwikkelingen betreft, meer in het bijzonder op handel en nijverheid, de bestudeerde periode grosso modo in twee delen kan worden verdeeld.¹⁵ Vanaf het laatste derde van de zeventiende eeuw tot ca. 1750 werden de grote steden van de Zuidelijke Nederlanden getroffen door een algemene economische malaise. De voortdurende oorlogsomstandigheden in de jaren 1667-1713, de mercantilistische politiek van de buurstaten en de verzwakking van de Spaanse monarchie leidden tot de ineenstorting van de stedelijke exportnijverheden. Bovendien verminderden de inkomsten van de stedelijke elites als gevolg van de dalende landbouwprijzen. De economische malaise in de steden kwam tot uiting in een sterke bevolkingsdaling tijdens de eerste helft van de achttiende eeuw. Te Brussel bijvoorbeeld daalde de bevolking met ruim een kwart in de periode 1690-1750. De jaren na 1750 daarentegen worden gekenmerkt door een algemeen economisch herstel. Bestuurlijke en organisatorische hervormingen die tijdens de Franse bezetting van de Oostenrijkse Nederlanden (1745-1749) waren ingevoerd ter financiering van de bezettingsmacht, werden niet teruggedraaid maar integendeel nog verder uitgebreid. In de steden werden vele nieuwe bedrijven (suiker, tabak, glas, textiel) opgericht. De landbouwproductie en de plattelandsnijverheid (textiel, metaalnijverheid en steenkoolexploitatie) zetten hun groei verder. De dichtbevolkte Oostenrijkse Nederlanden werden zelfs een netto-exporteur van graan. De algemene economische opbloei kwam tot uiting in de forse stijging van de bevolking, ook in de grote steden, en van de overheidsinkomsten, met name de douanerechten. De periode van economische groei eindigde halverwege de jaren 1780 aan de vooravond van de Brabantse Revolutie (1787-1790) en de Franse invallen (1792-1794).

13. Vgl. R. de Peuter, *Negocianten en entrepreneurs in een regionale hoofdstad: Brussel in de achttiende eeuw* (diss. Universiteit Utrecht, 1994) 52-82; M. van den Berg, 'De adel in de 18e eeuw: een "leisure class"?' in: Verbesselt e.a., *De adel*, 143-183.

14. Vgl. M. Bush, *Rich noble, poor noble* (Manchester/New York, 1988) 138-152; G. Richard, *Noblesses d'affaires au XVIIIe siècle* (Parijs, 1974).

15. Het meest recente overzicht van de sociaal-economische ontwikkelingen in de Zuidelijke Nederlanden in de achttiende eeuw treft men aan in de bijdragen van H. Hasquin, Cl. Billen, M. Dorban en Cl. Bruneel in: H. Hasquin, ed., *La Belgique autrichienne 1713-1794* (Brussel, 1987) 71-200. Voor een diepgaande analyse van de stedelijke economie, vgl. H. van der Wee, 'Industrial dynamics and the process of urbanization and de-urbanization in the Low Countries from the late middle ages to the eighteenth century. A synthesis' in: H. van der Wee, ed., *The rise and decline of urban industries in Italy and the Low Countries (late middle ages - early modern times)* (Leuven, 1988) 307-381.

Ondernemende edelen?

Toen de Spaanse Successieoorlog met de vredes van Utrecht (1713), Rastatt en Baden (1714) werd beëindigd, werden de Zuidelijke Nederlanden niet alleen een onderdeel van de Oostenrijks-Habsburgse monarchie, maar werd tevens een periode van bijna een eeuw vrijwel onafgebroken oorlogvoering op hun territorium afgesloten. Het land was economisch en financieel uitgeput en stond gezien de knellende bepalingen van het Barrièreverdrag in zekere mate onder de voogdij van de Republiek. In tegenstelling tot haar Spaanse voorgangers was de regering te Wenen niet bereid en niet in staat om de defensie en de instandhouding van de uit haar perspectief perifere Nederlandse bezittingen zelf mede te financieren. De overheid van de Zuidelijke Nederlanden moest dus zelf meer inkomsten genereren om onder andere de uitstaande schulden aan de Republiek af te kunnen lossen en de Noord-Nederlandse troepen in de Barrièrevestigingen te betalen. Deelname aan de internationaal opbloeiende koloniale handel leek een uitstekend middel om het fiscale draagvlak van de staat te versterken.¹⁶

De oprichting in 1722 van de 'Generaele Indische Compagnie', beter bekend als de Oostendse Compagnie, een door aandeelhouders gefinancierde onderneming met een door de Keizer benoemde directie, was dan ook in eerste plaats bedoeld om de overheidsinkomsten te vergroten.¹⁷ In de korte periode van haar bestaan was de Compagnie zonder meer succesrijk. Haar kapitaal, 6.000 aandelen met een nominale waarde van f 1.000 waarvan drie kwart gestort moest worden, was in enkele dagen geplaatst. Antwerpse investeerders leverden ruim twee derde van het kapitaal, de bijdrage van Brussel was een zesde en de overige steden als Gent, Brugge, Oostende en Leuven fourneerden samen ook ca. een zesde. De historicus van de Compagnie heeft geschreven dat zij in haar beginjaren 'avait [...] un caractère à la fois *national* et *aristocratique*'¹⁸ Hiermee bedoelde hij dat de intekenaren hoofdzakelijk uit de Zuidelijke Nederlanden afkomstig waren en dat vooral leden van de hoge adel en rijke kooplieden de aandelen in hun bezit hadden. Bij nader toezien blijkt de rol van de adel bij de werking van de onderneming beperkt te zijn geweest. Volgens haar statuten telde de compagnie vier categorieën stemhebbende aandeelhouders. De eigenaren van meer dan honderd aandelen mochten drie stemmen uitbrengen in de aandeelhoudersvergadering. Zij vormden de eerste klasse. De tweede klasse (50-99 aandelen) gaf recht op twee stemmen en wie 12-49 aandelen bezat mocht een stem uitbrengen. Deze laatste groep bestond uit de derde (30-49 aandelen) en de vierde (12-29 aandelen) klasse. Leidinggevende functies in de compagnie waren voorbehouden aan de aandeelhouders van de eerste, tweede en derde klassen. Uit de analyse van de presentielijsten van drie belangrijke aandeelhoudersvergaderingen in de periode 1723-1725 komt naar voren dat 14 à 17% van de stemhebbende aandeelhouders tot de titelvoerende adel behoorden; 20-25% van de aandeelhouders van de klassen 1 en 2 voerden een adellijke titel.¹⁹ Gezien de vermogenspositie van de Zuid-Nederlandse adel was zijn aandeel zeker niet overdreven groot. Van de hoge Zuid-Nederlandse adel behoorde alleen de hertog van Arenberg tot de eerste klasse. De 500 aandelen die statutair voor leden van de hoogadellijke regeringstop te Wenen gereserveerd waren, konden slechts voor een deel en dan nog niet zonder problemen geplaatst worden. Zo kocht de gouverneur-generaal prins Eugenius van Savoye niet meer dan 50 aandelen en dan nog omdat hij in zijn positie niet anders kon.²⁰ De aristocratie had dus een niet onbelangrijk aandeel in de financiering van de compagnie, maar de dagelijkse leiding van

16. Vgl. H. Hasquin, 'Le temps des assainissements' in: Hasquin, ed., *La Belgique autrichienne*, 71-94.

17. Vgl. M. Huisman, *La Belgique commerciale sous l'empereur Charles VI. La Compagnie d'Ostende. Etude historique de politique commerciale et coloniale* (Brussel/Parijs, 1902).

18. Huisman, *La Belgique commerciale*, 241.

19. Jaar	klasse 1		klasse 2		klasse 3		klasse 4	
	(a)	(b)	(a)	(b)	(a)	(b)	(a)	(b)
1723	5	3	20	2	18	4	107	11
1725	5	2	7	1	13	2	58	69
1726	8	2	16	4	25	4	110	12

Bron: Stadsarchief Antwerpen, Generaele Indische Compagnie, 5647: 'Liste des intéressés'.

20. Huisman, *La Belgique commerciale*, 243

de onderneming was in elk geval stevig in handen van de zeven uit de groothandel afkomstige directeuren.²¹

Betekende dit nu dat in deze periode van economische malaise de adel zich ter versterking van zijn maatschappelijk vermogen beperkte tot het inleggen van een stukje financieel vermogen in een door de overheid gesteunde onderneming? Was er dan geen sprake van enig adellijk ondernemerschap? Dit was toch wel het geval, maar men treft het niet aan bij de leden van de oude riddermatige adel, maar wel bij leden van de ambtsadel en bij recent geadelde leden van de *haute finance*. Een mooi voorbeeld wordt geboden door een in 1726 opgerichte walvisjachtcompagnie die vanuit de Zuidelijke Nederlanden zou opereren. In deze periode bereikte de Europese walvisjacht een hoogtepunt. Gemiddeld vertrokken in dat decennium jaarlijks ruim 220 walvisjagers uit de Republiek en ook de Engelse *South Sea Company* reedde in 1726 en 1727 een vijftiengestigal walvisjagers uit. De walvisjacht was financieel erg risicovol want de kosten waren hoog en de vangstresultaten waren hoogst onzeker.²²

De initiatiefnemers van de Zuid-Nederlandse walvisjachtcompagnie waren baron Adam Joseph de Sotelet en Jean Baptist Joseph de Fraula. De eerste was een financier en belastingpachter, afkomstig uit het prinsbisdom Luik, die in de jaren 1718-1724 de in- en uitvoerrechten van de Zuidelijke Nederlanden had gepacht.²³ De opbrengst van deze rechten was geoormerkt voor de dienst van de schulden aan de Republiek en voor de betaling van de Staatse troepen in de Barrièrevestingen.²⁴ Fraula, die vooral als mede-financier optrad, behoorde tot een Antwerpse familie van hoge financiële ambtenaren. Zijn vader was tijdens het belastingscontract van Sotelet staatsraad en directeur-generaal van Financiën en Domeinen. Zelf was hij in 1726 president van de Rekenkamer van Vlaanderen geworden, een benoeming die hij niet in het minst dankte aan een laagrentende lening ad f 150.000 die hij aan de immer in geldnood verkerende regering had verstrekt.²⁵ Baron de Sotelet had de leiding van het geheel in handen. Eerst probeerde hij de onderneming de status van geotrooieerde compagnie te laten geven, maar toen dat op een veto van het Weense hof stootte – men wilde de Zeemogendheden, met name de Republiek, die zich fel verzetten tegen de concurrentie van de Oostendse Compagnie in de koloniale handel niet nog meer voor het hoofd stoten – werd de onderneming tot een gewone vennootschap omgevormd.

Belangwekkend aan deze onderneming is de sociale samenstelling van haar aandeelhouder-schap. Wie waren nu de vennoten? Naast Sotelet en zijn kompaan vanaf het begin, Fraula, vermeldt de vennootschapsacte zes namen. De negende vennoot die in het contract voorzien was, kwam er voorlopig niet. De aandeelhouders worden in de akte vermeld in een duidelijk protocollaire volgorde. De eerste was Guillaume Philippe de Herzelles (1684-1744), sinds 1721 abt van de Sint-Gertrudisabij te Leuven en in die hoedanigheid lid van de eerste stand in de Staten van Brabant. In 1742 werd hij benoemd tot bisschop van Antwerpen. Hij was de zoon van een kapitein van de dragonders en van een Leuvense patriciërsdochter, maar stamde uit een aanzienlijk geslacht van ambtsedelen. Zijn gelijknamige oom was achtereenvolgens schepen van Brussel, raadsheer in de Soevereine Raad van Brabant, lid van de Hoge Raad der Neder-

21. In zijn voordracht voor de benoeming van de directeuren had Gevolmachtigd Minister Prié als enige edelen de Antwerpse financier P.J. Cloots, baron van Schilde en door Karel II geadelde eveneens Antwerpse J.J. Moretus genoemd, maar de regering te Wenen had hun naam geschrapt. Huisman, *La Belgique commerciale*, 216-218.

22. Vgl. Jan de Vries en Ad van der Woude, *Nederland 1500-1815. De eerste ronde van moderne economische groei* (Amsterdam, 1995) 306-317.

23. Adam Joseph de Sotelet (1690-1763); vgl. de biografische notitie door J. Lefèvre in: *Biographie Nationale*, XXIII (Brussel, 1921-1924) kol. 231-235.

24. M. Galand, 'Le subside de la Barrière après la Guerre de Succession d'Autriche. "L'affaire des Quatorze cent mille florins"', *Revue belge de Philologie et d'Histoire*, LXVII (1989) 283-298.

25. Thomas Fraula (1647-1738) begon zijn carrière in het leger. In 1677 werd hij aangesteld als 'pagador general' van het Spaans-Habsburgse leger in de Zuidelijke Nederlanden, in 1688 werd hij lid van de Financieraad en bleef dit met een onderbreking tijdens het Anjou-bewind (1700-1706) tot 1725. In 1732 en 1736 werden hem de titels van burggraaf en graaf verleend. Vgl. de notitie door J. Lefèvre in: *Biographie Nationale*, XXIX (Brussel, 1957) 582-584; Over Jean Baptiste de Fraula (1681-1741) vgl. *idem*, 581-582.

landen te Madrid, president van de Grote Raad van Mechelen en beëindigde zijn carrière als kanselier van Brabant en lid van de Raad van State.²⁶

De tweede aandeelhouder was Philippe-François, prins van Rubempré en Everberg (1669-1742). Als tweede zoon van graaf Ferdinand de Merode, markies van Deinze, voerde hij oorspronkelijk de titel de Merode de Montfort, maar na het overlijden van zijn schoonvader in 1707 nam hij diens hogere titel over aangezien zijn vrouw universeel erfgenaam was. De prins van Rubempré was niet alleen puissant rijk maar behoorde ook tot de absolute top van de Zuid-Nederlandse adel. Hij was koninklijk en keizerlijk kamerheer, ridder van het Gulden Vlies, lid van de tweede stand in de Staten van Brabant, van de Raad van State, Groot-Erfjachtmeester van Brabant en Groot-Schildknaap van het Hof.²⁷ Ambroise-Joseph de Herzelles (1680-1759), de oudere broer van de eerstgenoemde, was universeel erfgenaam van zijn oom Guillaume-Philippe die in 1698 als kanselier van Brabant was overleden. Ambroise-Joseph was zijn carrière begonnen als militair, maar klom spoedig op tot de hoogste regeringskringen. Hij vertegenwoordigde de adel in de Gedeputeerde Staten van Brabant, was koninklijk en keizerlijk kamerheer, lid van de Raad van State en was gedurende bijna een kwart eeuw (1736-1759) voorzitter van de Financieraad met de fraaie titel 'surintendant directeur général des domaines et finances des Pays-Bas, conseiller d'Etat'. Hoewel zijn bestuurlijke kwaliteiten noch zijn financieel-technische kennis erg hoog werden aangeslagen, was zijn invloed aan het Brusselse en het Weense hof niet gering. Zijn tweede echtgenote was grootmeesteres aan het hof van de landvoogdes Maria-Elisabeth en later gouvernante van aartshertogin Maria-Theresia, de dochter van de toekomstige Jozef II. Zij voerde ook een particuliere correspondentie met keizerin Maria-Theresia.²⁸ Als vierde vennoot wordt Fraula genoemd en de vijfde plaats was gereserveerd voor 'un autre à denommer'. Sotelet zelf stond op de zesde plaats. Daarna volgen drie aandeelhouders die niet tot de titelvoerende adel behoorden. De eerste was Joannes-Baptista Aurelius a Walhorn, gezegd Deckher (1658-1747). Deze uit Valkenburg in het Land van Overmaas afkomstige zoon van een militair telde advocaten, artsen en raadsheren in de Soevereine Raad van Brabant onder zijn voorouders. In 1680 was hij lid geworden van het patricische geslacht Sweerts te Brussel en daarna maakte hij carrière in het Brusselse stadsbestuur. Hij was schepen in 1685, 1691 en 1693-1706; van 1707 tot 1712 en van 1717 tot 1724 was hij burgemeester, wat uitzonderlijk lang was. De markies van Prié, de door Wenen benoemde Gevolmachtigde Minister te Brussel liet hem voortdurend als burgemeester herbenoemen omdat hij bedreven was in het onderhandelen met de roerige Brusselse ambachten en als compensatie voor de plundering van zijn huis tijdens de onlusten van 1719. Die laatste reden wordt ook genoemd voor zijn omstreden benoeming in 1719 tot provoost-generaal van het hof.²⁹ De achtste vennoot was Joannes Baptista de Wilde, advocaat bij de Soevereine Raad van Brabant en sinds 1720 stadspensionaris van Brussel. Tijdens het Engels-Bataafs Condominium over de Zuidelijke Nederlanden had hij zich drie keer kandidaat gesteld voor de functie van raadshere in de Soevereine Raad van Brabant, maar hij had telkens achter het net gevestigd. Als pensionaris stond hij aan het hoofd van de stedelijke administratie en was hij geregeld betrokken bij de besluitvorming in de Staten van Brabant.³⁰

De walvisjachtcompagnie van de Sotelet was zakelijk gezien een duidelijke mislukking. Toen de onderneming in 1734 werd opgeheven was haar kapitaal ad f 212.000 in een bodemloze put verdwenen. De oorzaken van het faillissement waren het ontbreken van een deskundige leiding en de onvoldoende risicospreiding in deze hoogst speculatieve onderneming. De vraag waarom dit het geval was, kan hier niet uitvoerig beantwoord worden. Van veel belang

26. Vgl. Ryckman de Betz en F. de Jonghe d'Ardoye, *Armorial et biographies des chanceliers et des conseillers de Brabant* (Hombek, z.j.) 160-161.

27. E. Richardson, *Geschiede der Familie Merode* (Brussel, 1955) 187-189.

28. Vgl. E. Hubert, *Le voyage de l'Empereur Joseph II dans les Pays-Bas* (31-05-1781/22-07-1781) (*Mémoires couronnés par l'Académie Royale de Belgique*, LVIII (1899-1900)) 39, noot 1.

29. *Les registres du Lignage Sweerts. Admissions et résolutions* (Brussel, 1964) 122.

30. Vgl. J. Nauwelaers, *Histoire des avocats au Souverain Conseil de Brabant*, (2 dl.n.; Brussel, 1947) II, 157.

in dezen acht ik het feit dat Sotelet in de eerste plaats een politiek zakenman was. In het licht van zijn carrière als belastingpachter was zijn betrokkenheid bij de walvisvangstcompagnie niet meer dan een interludium. Als politiek zakenman was hij hoe dan ook aangewezen op het makelaarschap van leden van de politiek-bestuurlijke elite en dat gegeven weerspiegelt zich volop in de samenstelling van het aandeelhouderschap en in zijn Weense contacten. Toen zijn pachtcontract in 1724 niet verlengd werd en zijn beschermheer Prié tot ontslag werd gedwongen, kwam het er met het oog op de toekomst voor de baron op aan de belangstelling voor zijn persoon gaande te houden. De oprichting van de walvisvangstcompagnie diende dat doel. Door het aanvragen van een octrooi en paspoorten aan het keizerlijke hof via de bemiddeling van de zeer invloedrijke markies van Rialp verloor men hem in Wenen niet uit het oog. De band met de Brusselse magistraat van wie hij in 1724 een groot aantal belastingen had gepacht, werd aangehaald door het participatie van Deckher en De Wilde. Nuttige contacten met het Brusselse hof, de centrale regering en de machtige Brabantse Staten werden gelegd door het aandeelhouderschap van de prins van Rubempré en de gebroeders de Herzelles. Het feit dat Rubempré tot de tegenstanders van Prié in de Raad van State had behoord, was voor Sotelet geen bezwaar, integendeel. De Antwerpse kooplieden en investeerders die later bij de onderneming betrokken raakten, waren weinig opgezet met het politiek ondernemerschap van Sotelet en hadden vanaf het begin weinig fiducia in diens walvisvangstcompagnie. Zij beoordeelden een onderneming liefst op haar puur zakelijke merites. In voorjaar van 1727 hadden de Antwerpse directeurs van de Oostendse compagnie een brief, waarin zij zich erover beklagden dat door de overheid gesteunde initiatieven als de walvisvangstcompagnie van Sotelet de animositeit van de Hollanders tegen hun compagnie alleen maar aanwakkerden, afgesloten met de berustende opmerking 'nu wij moeten aen dorders van onse superieuren [lees: de politiek-bestuurlijke elite, RDP] obedieren'. In dat licht kan de opheffing van de walvisvangstcompagnie in 1734 beschouwd worden als een bescheiden wraakoefening van de koopliedenelite op het met de staatsmacht verstrengelde ondernemerschap à la Sotelet.

De mislukte walvisjachtcompagnie van Sotelet en Fraula was niet de enige onderneming waarin hoge edelen, ambtenaren en belastingpachters investeerden en samenwerkten. In dezelfde periode (1727-1737) werd te Nieuwpoort een *Compagnie van Visvaert* opgericht. Het bijzondere aan deze onderneming, die overigens na 10 jaar bij gebrek aan baten moest worden opgeheven, is dat haar kapitaal ad f 114.000 voor bijna 60% werd gefourneerd door Brusselse ingezetenen. Bovendien behoorden veel van deze aandeelhouders tot de adel, de ambtenarij en de haute finance: haar belangrijkste aandeelhouder was de bekende belastingpachter Cornelis Walckiers, maar ook de prins van Rubempré, aandeelhouder van de walvisjachtcompagnie, was van de partij.³¹

Uit de korte beschrijving van de Oostendse Compagnie, de walvisjachtcompagnie en de Compagnie van Visvaert komt naar voor dat de rol van de traditionele adel zich beperkte tot het leggen van contacten in de politiek-bestuurlijke netwerken en het financieren van de onderneming. Als edelen wel bij de dagelijkse leiding betrokken waren zoals gedurende enige tijd het geval was bij de Walvisjachtcompagnie, dan waren de resultaten weinig indrukwekkend. Uiteraard betekent een en ander niet dat de rol van de adel in de ondernemingen onbelangrijk was of dat er een strikte scheidingslijn liep tussen de leefwereld van de traditionele adel en de wereld van de ondernemers. Wel was het zo dat de betrokkenheid van kapitaalkrachtige leden van de adel bij commerciële of industriële ondernemingen zich vaak beperkte tot de inleg van een bescheiden, eerder symbolisch, bedrag in het kapitaal van de onderneming, zoals het geval was met de porseleinmanufactuur 'Monplaisir' te Schaarbeek bij Brussel. In het bedrijfskapitaal ad f 20.000 van deze onderneming legden prins Charles de Ligne en hertog Wolfgang van Ursel en Hoboken respectievelijk f 1.000 en f. 2.000 in.³² Men zou hier eerder

31. Volgens J. Filliaert, *De Compagnie van Vischaert te Nieuwpoort 1727-1737* (Nieuwpoort, 1939) waren 60 van de 89 aandeelhouders waren Brussels ingezetene.

32. Vgl. L. Robijns de Schneidauer m.m.v. J. Helbig, *Contribution à l'histoire du Château et de la manufacture Impériale et Royale de Montplaisir à Schaarbeek* (Antwerpen, 1942) 92-115.

kunnen spreken van mecenaat dan van een echte investering. In dezelfde periode investeerden de markies van Wemmel en Asse, graaf van der Stegen de Putte, graaf Berlaymont de la Chapelle, hertog-prins van Looz-Corswarem en J. Walckiers de Gammerage in een zeepziederij in een oud kasteel in de omgeving van Brussel, maar ook hier ging het om een bescheiden inleg.³³

Belangrijker, maar per definitie moeilijker te achterhalen, was de betrokkenheid van de adel bij allerlei ondernemingen van achter de schermen. D. Dessert heeft in een magistrale studie de grote betekenis van het verschijnsel in zeventiende-eeuws Frankrijk aangetoond.³⁴ In mijn onderzoek over de economische geschiedenis van Brussel in de achttiende eeuw heb ik via de analyse van enkele casussen de verwevenheid van adellijke en economische elites via financiële en politiek-bestuurlijke netwerken voor het voetlicht kunnen brengen. Er is het eenvoudige geval van ridder d'Erquelines die 1781-1784 als commanditair vennoot f 6.800 investeerde in een kanthandel tegen 4,5% rente en de helft van de winst. Interessanter met betrekking tot de verwevenheid van de adellijke politiek-bestuurlijke elite en het bedrijfsleven is het geval van de grote Brusselse tabakmanufaktur van Martinus de Brauwer die in de jaren 1748-1787 in bedrijf was. Deze manufaktur genoot van stadswege allerlei belastingvoordelen op voorwaarde dat de totale opbrengst van de tabakaccijns niet lager zou zijn dan een tussen de Brauwer en het stadsbestuur afgesproken bedrag. Op deze manier bevond de Brauwer zich in een geprivilegieerde positie ten opzichte van andere producenten. Wat wilde nu echter het geval? De belangrijkste vennoot en financier van de Brauwer was de rijke Brusselse koopman, J.B.B. de Cock, maar achter deze zakenpartner bleek er – wellicht niet toevallig – nog een stille vennoot schuil te gaan. Het was diens schoonvader, de puissant rijke jonkheer Joannes Aerts d'Opdorp die in de jaren dat de overeenkomst tussen de Brauwer en het Brusselse stadsbestuur tot stand kwam als thesaurier of schepen deel uitmaakte van datzelfde stadsbestuur.³⁵

Een vergelijkbaar geval betreft de textielmanufaktur van Ch. J. Frison die in de jaren 1762-1774 in bedrijf was. De onderneming telde 34 getouwen, 200 arbeidskrachten en produceerde jaarlijks ca. 2.750 stukken stof ter waarde van f 85.000, wat in de verhoudingen van die periode aanzienlijk was. Frison had ook het beheer van het Brusselse Tuchthuis gepacht. De gevangenen werden in zijn bedrijf tewerkgesteld. De belangrijkste stille vennoot van Frison was de Brusselse thesaurier, schepen en hoofdintendant van de 'Schipvaert' jonkheer Charliers van Borggraevenbroek. Bijzonder pikant in deze zaak was dat Charliers, die van achter de schermen persoonlijk belanghebbende was, er moest op toezien dat de gevangenen correct werden behandeld, terwijl Frison na allerlei klachten over mishandelingen en wangedrag tegenover de gevangenen door de Raad van Brabant veroordeeld werd.³⁶

Beperkte het ondernemerschap van de traditionele adel zich voor zover het handel en nijverheid betreft in de achttiende eeuw tot netwerken, mecenaat en financiering van achter de schermen, dan kan in die periode ook de opkomst van een noblesse commerçante in de Zuidelijke Nederlanden worden gesitueerd.³⁷ In het navolgende worden na de 'ondernemende' adel drie adellijke ondernemers gepresenteerd.

Depestre

Over de zakelijke carrière van Jean Baptiste Depestre is niet zoveel bekend. Hij was een welgesteld linnenkoopman uit het Henegouwse stadje Ath. Zo was hij in de jaren 1720' al aandeelhouder van de Oostendse Compagnie. Tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog, in 1744, werd hij als schildknaap (*écuyer*) in de adelstand verheven. In het adelspatent wordt als zijn bijzondere verdienste vermeld dat hij de Keizerlijke en de Staatse troepen in moeilijke omstandigheden had bevoorrad. In 1749 zou hij optreden als betaalmester van de Staatse troepen.

33. De Peuter, *Negocianten en entrepreneurs*, 81.

34. D. Dessert, *Argent, pouvoir et société au Grand Siècle* (Parijs, 1984).

35. Vgl. De Peuter, *Negocianten en entrepreneurs*, 404-408.

36. Vgl. *Ibidem*, 595-611.

37. Vgl. Richard, *Noblesse d'affaires*. Een vergelijkbare studie over in de adelstand verheven ondernemers is er niet voor de Zuidelijke Nederlanden.

Na de oorlog had hij te Brussel een belangrijk handelshuis dat gespecialiseerd was in Indische katoenen stoffen. Bij zijn overlijden in 1751 beliep het batig saldo van zijn nalatenschap ca. f 230.000.

De derde zoon van Jean Baptiste, Julien Ghislain de Pestre, slaagde er in twintig jaar in zijn financieel en zijn sociaal vermogen gigantisch uit te breiden. Bij zijn overlijden in 1774 liet hij niet minder dan f 3.300.000 na. Door zijn huwelijk met de Antwerpse bankiersdochter I.Cl. Cogels trad hij toe tot de haute finance van de Zuidelijke Nederlanden. De vaderlijke linnenhandel met een jaarlijkse omzet van ca. f 100.000 zette hij verder samen met zijn broer Jean Baptiste. Het was echter vooral de Diplomatieke Revolutie van 1756, die een einde maakte aan de honderdjarige vijandschap tussen de Oostenrijkse Habsburgers en Frankrijk, die hem ongekende mogelijkheden bood voor het uitbouwen van zijn zakelijk imperium en zijn maatschappelijk vermogen. Tijdens de Zevenjarige Oorlog organiseerde hij de bevoorrading van het Franse Rijnleger, een miljoenenonderneming. Hierdoor kon hij contacten leggen met de hoogste Franse regeringskringen. Zo was hij samen met de hertog van Choiseul en oorlogsin-tendant Foullon mede-eigenaar van een plantage en een handelshuis in Guyana (1768) en bezat hij een koffieplantage en -manufactuur op San Domingo. In de Zuidelijke Nederlanden was hij een belangrijk aandeelhouder in een verzekeringsmaatschappij, een papiermanufac-tuur en in de Koninklijke Loterij te Brussel. Verder exploiteerde hij een glasmanufactuur in het Waalse Seneffe (bij Charleroi) en kocht hij een metaalmanufactuur in het Franse La Charité sur Loire. De uitbouw van zijn economisch vermogen liep parallel met het versterken van zijn maatschappelijk vermogen. Aangezien hij zijn zakelijke activiteiten zowel in de Zuidelijke Nederlanden als in Frankrijk ontplooidde, streefde hij er duidelijk naar om zijn maatschappe-lijke status in beide landen te vergroten. In 1764 kocht hij het markiezaat La Tournelle in Bourgondië en 'la terre, ville et port de Saint Vallery' in Picardië en in het daaropvolgende jaar verwierf hij de titel van 'Secrétaire du Roy'. In de Zuidelijke Nederlanden werd de door hem aangekochte heerlijkheid Seneffe in 1768 door de Keizerin verheven tot graafschap en verwierf hij voor zich zelf en voor zijn oudste zoon de titel van graaf van Seneffe en Turnhout en mochten ook zijn jongere zoons zich 'par grace spéciale et distinction particulière' nog tijdens zijn leven graaf noemen. De meteorachtige sociale en economische klim van Julien Ghislain de Pestre blijkt ook uit het feit dat hij in 1770 de belangrijkste rekeninghouder was bij de grote Parijse bank Mallet. Hoewel de Pestre zonder twijfel een zo hoog mogelijke adellijke status nastreefde, is het duidelijk dat hij evenzeer deel wilde uitmaken van de Franse haute finance.³⁸

Walckiers

Vergelijkbaar met de opgang van de De Pestres is de carrière van de familie Walckiers. In de woelige periode van de Negenjarige oorlog en de Spaanse Successie oorlog was Josse Walckiers een belangrijk militair entrepreneur. Hij was betrokken bij de foeragering en de proviandering van de geallieerde troepen en trad ook op als betaalmeester. Na 1713 richtte hij zich op de belastingpacht, met name in Vlaanderen, West-Vlaanderen en Henegouwen. Van zijn kinde-ren bereikten Adrien Ange Walckiers de Tronchiennes en Paul Walckiers de Budinghien de econ-omische en maatschappelijke top van de Zuidelijke Nederlanden. Zij behoorden ongetwij-feld tot de bovenlaag die men in achttiende-eeuws Frankrijk als 'les Grands' omschreef. Adrien-Ange huwde een dochter van madame de Nettine, hoofd van het gelijknamige ban-kiershuis en de staatsbankier van de Oostenrijkse Nederlanden. Hij was betrokken bij de bank van zij schoonmoeder, trad zelf op als financier en belastingpachter en bekleedde het ambt van groot-baljuw van Dendermonde. Hun zoon Edouard, bijgenaamd 'le magnifique', volgde zijn oma op als hoofd van de bank Nettine en bovendien werd hij in 1787 door Jozef II benoemd tot lid van de Algemene Regeringsraad en Ontvanger-Generaal van de Nederlanden. Kort daarna sloot hij zich echter aan bij het progressieve vleugel van het verzet tegen de hervor-

38. Vgl. *Annuaire de la noblesse de Belgique*, XV (1861) 252-258; *ibidem*, XXXV (1881) 222-230; H. Lüthy, *La banque protestante en France*, (2 dln.; Parijs, 1959-1961) 264-266.

mingsplannen tegen de Keizer en emigreerde hij naar Frankrijk waar hij een rol van betekenis speelde tijdens de revolutie.

Paul Walckiers de Budinghien zette vooral de carrière van zijn vader verder. Hij was belastingpachter en militair entrepreneur. Zijn grote rijkdom blijkt onder andere uit het feit dat hij zijn zoon Josse Jean Joseph een bruidsschat van f 100.000 kon meegeven. Het maatschappelijke en het financiële vermogen van zijn familie vergrootte door een zorgvuldig uitgekende huwelijkspolitiek voor zijn kinderen. Eén van zijn dochters werd uitgehuwelijkt aan de ontvanger-generaal van de Staten van Brabant. Een tweede dochter huwde met Jean Marie Stanislas Desandrouin die niet alleen een belangrijk ondernemer in de Henegouwse glasnijverheid en steenkoolexploitatie was, maar ook grote financiële belangen in Henegouwen en Frankrijk had. De al genoemde Josse Jean Joseph tenslotte huwde met een meisje uit een geslacht van belangrijke legerfoerageurs en -provediteurs. De twee zoons van Walckiers de Budinghien die naar hun heerlijkheden respectievelijk Walckiers de Gammerage en Walckiers de Vlieringhe genoemd werden, speelden een belangrijke rol in het Franse zakenleven. Hun betrokkenheid in de jaren 1780' bij een firma te Bordeaux die zwaar had geïnvesteerd in de handel met San Domingo, leidde na de slavenopstand van 1789 tot hun déconfiture.³⁹

Romberg

Frederik Romberg (1729-1819) was een uit Westfalen afkomstige koopman die zich tijdens de Zevenjarige Oorlog te Brussel vestigde. Als protestant bleef hij in de rooms-katholieke Zuidelijke Nederlanden natuurlijk een buitenstaander, maar al snel trok hij de aandacht van de verlichte Gevolmachtigde Minister Cobenzl (1753-1770). Met steun van de regering was Romberg de initiator in 1766 van de transithandel tussen Groot-Brittannië en Lotharingen, Zuid-Duitsland, Zwitserland en Noord-Italië. Zijn voorbeeld vond navolging en de transithandel ontwikkelde zich voorspoedig. Romberg beperkte zich niet tot het expeditiebedrijf. Tijdens de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog en de Vierde Engelse Zee Oorlog, toen de Zuidelijke Nederlanden volop profiteerden van hun neutrale status tussen de belligerenten, bereikten zijn zaken hun grootste uitbreiding. In de jaren 1780 bezat hij handelshuizen te Brussel, Gent, Leuven, Oostende, Brugge, Bordeaux en Lindau, een gemechaniseerde katoenspinnerij en -weverij en een katoendrukkerij te Brussel en een vloot van meer dan 100 schepen, waarvan wellicht een deel slechts in naam. Hij leverde grote hoeveelheden tabak aan de Franse Fermiers-Généraux, hout en scheepstuig aan de Franse marine. Keizer Jozef II die hij tijdens diens incognito bezoek aan de Oostenrijkse Nederlanden meermaals ontmoette, beschouwde hem vanuit zijn verlichte ideeën als het model van de moderne ondernemer, dienaar van de staat. Daarom werd hij in 1784 met de titel van baron in de adelstand verheven, met de uitdrukkelijke bedoeling dat zijn voorbeeld navolging zou krijgen en dat er in de Zuidelijke Nederlanden een Jozef welgezinde, maatschappelijk nuttige 'noblesse commerçante' zou ontstaan.

Romberg, die zakelijk nauw gelieerd was met de hiervoor genoemde broers Walckiers de Gammerage en Walckiers de Vlieringhe, werd meegesleurd in de val van het Ancien Régime. De déconfiture van het handelshuis te Bordeaux waarin ook hij grote bedragen had geïnvesteerd en zijn oninbare vorderingen op de Franse Ferme Générale vormden de aanleiding van een eindeloze reeks processen die hem tot het einde van zijn lange leven zouden bezighouden.⁴⁰

Samenvatting en conclusie

De doelstelling van dit artikel was te onderzoeken in hoeverre er in de Zuidelijke Nederlanden in de achttiende eeuw raakvlakken bestonden tussen de adellijke leefwereld en het ondernemersmilieu. De sociale samenstelling van de Zuid-Nederlandse adel was complex. Naast de

39. Vgl. *Annuaire de la noblesse de Belgique*, XXIII (1869) 235-243; Fr. Thésée, *Négociants bordelais et colons de Saint-Domingue. Liaisons d'habitations. La maison Henry Romberg, Bapst et Cie 1783-1793* (Parijs, 1972).

40. Vgl. R. de Peuter, 'Note sur le grand commerce à Bruxelles à la fin de l'époque autrichienne' in: R. Mortier en H. Hasquin, ed., *Études sur le XVIIIe siècle*, IV (1977) 27-32; Cl. Anspach, 'Frédéric baron de Romberg, seigneur de Machelen Sainte-Gertrude 1729-1819', *Le Parchemin*, LIX (1994) 162-181.

oud-adellijke geslachten als Arenberg en Ligne was er de in de loop van de zeventiende eeuw sterk gegroeide ambtsadel die de regeringsraden, de gewestelijke justitieraden en het bestuursapparaat van de grote steden bevolkte. Ook leden van het stedelijk patriciaat streefden naar het verwerven van een adellijke titel en in toenemende mate. Uit het bovenstaande onderzoekje is duidelijk geworden dat er geen sprake was van een succesrijke ondernemende adel in handel, nijverheid en financiewezen. De betrokkenheid van de traditionele en ambtsadel beperkte zich meestal tot het financieren van ondernemingen, soms als een soort mecenas voor een bescheiden bedrag, soms voor aanzienlijke bedragen, maar dan als commanditair of als 'stille' vennoot. Een belangrijke rol van de traditionele en de ambtsadel was er natuurlijk wel in het tot stand brengen en onderhouden van contacten tussen ondernemers en de politiek-bestuurlijke elite.

Wel belangrijk was de dynamische rol in de economie van de Zuidelijke Nederlanden van adellijke ondernemers, dat wil zeggen entrepreneurs en kooplieden die de vergroting van hun maatschappelijk vermogen niet beperkten tot de aankoop van een buitengoed of het verwerven van een heerlijkheid of een lagere adellijke titel. Het doel van mensen als de Pestre, de Walckierssen, Romberg of de Antwerpse zakenman Proli⁴¹ was de hoogst mogelijke adellijke status te bereiken, maar tegelijkertijd om volop actief te blijven in het Zuid-Nederlandse en internationale zakenleven. In die zin waren zij echte 'brasseurs d'affaires' en zijn zij aan de vooravond van de val van het Ancien Régime de voorlopers van de adel die een prominente rol zal spelen in de economie van de negentiende-eeuwse Belgische staat.

41. Vgl. H. Houtman-De Smedt, *Charles Proli, Antwerps zakenman en bankier, 1723-1786. Een biografische en bedrijfshistorische studie* (Brussel, 1983).